

УДК 930.85(045)

Лебедева Ю.О.,

канд. істор. наук, ст. науковий співробітник відділу геополітики та глобалістики
Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії

Термін «Русь» та його тлумачення вченими державницької школи української історіографії

У статті розглянуто питання походження терміну «Русь» та його трактування вченими державницького напрямку української історичної науки. Основну увагу приділено аналізу праць М.Грушевського та його послідовників, що були написані під кутом зору висвітлення у них взаємодії етногенезу українського народу. Автор доводить, що праці видатних вчених мають не лише беззаперечну історичну цінність, але й зберігають своє наукове значення як один з результативних підходів до вивчення проблеми зародження й розвитку української традиції державотворення.

Ключові слова: Михайло Грушевський, Київська Русь, історія України, історіографія, держава, державність, традиції.

Основною проблемою дослідження історії Київської Русі є незначна кількість рукописних джерел, їх «загальновідомість» та «загальнодоступність». Як відзначив М.Котляр, «...коло писемних джерел з давньоруської тематики визначилося близько ста років тому і відтоді, по суті, не поповнювалося. У наш час не доводиться сподіватися на відкриття не лише нового літопису чи літописного списку, а навіть кількох невідомих раніше літописних рядків...Нині ж дослідники в основному поглиблено вивчають тексти джерел і прагнуть оригінально інтерпретувати відомі повідомлення літописців та інші пам'ятки»[21, с.38].

Тому, досліджуючи генезу походження терміну «Русь», слід врахувати його неабияку актуальність не тільки для вчених різноманітних історичних напрямів, а й для науковців у цілому. Передусім це зумовлено тим, що територія давньої України мала свою державність уособленні Київської Русі. Саме тому довкола цієї назви порушена така довготривала суперечка.

За М.Грушевським, московські землі терміном «Русь» ніколи не іменували. Назва «Русь» прижилася на Московщині лише у XIII ст. після розгрому монголами Києва і з часом почала представляти собою Росію. Осердям же слов'янського життя на фінських землях була річка Великая в Новгородській області, звідки слов'янське плем'я, що жило там, почало називатися «велікороси», ця назва згодом розповсюдилася та набула загального найменування для росіян. М.Грушевський стверджував, що назви «русь», «руський» були присвоєні російським народом, відзначаючи династичні зв'язки із київською династією[4, с.1].

Дослідник В.Косик наполягав, що потрібно розділяти назви «Русь» та «Росія». Русь, тобто давня Україна, дуже часто іменувалася латинською — Ruthenia (Рутенія). З політичних мотивів і з наміром привласнити собі спадщину Русі російські історики перекладають і тлумачать цей термін як Росія. Насправді ж «Русь» і «Росія» відносяться до двох відмінних історичних реальностей та двох самостійних народів[19,с.29]. Русь утворилася й існувала до XIV ст. на території сучасної України і була європейською державою. А Московія–Росія з'явилася лише у XIV ст. і сформувалася в XV – XVI ст. на землях Росії під час 240-літньої залежності від монголів, що мали неабиякий вплив на самобутній політичний, суспільний, управлінський лад та політичний розвиток країни загалом. Ми поділяємо думку автора, оскільки такі висновки вченого є науково виваженими та обґрунтованими.

Прихильником наведених поглядів виступав і О.Домбровський, який на сторінках «Українського історика» зазначав, що Московсько-Російська держава не була ні наступником, ні спадкоємцем Київської Русі, бо, як засвідчують джерела, історично-легітимним

продовженням державності Київської Русі є Галицько-Волинська держава, яка перейняла на себе форми соціокультурної організації, закони й культуру Київської Русі[9, с.55].

Як вважав історик І.Огієнко: «...слово «руський», це, звичайно, найголовніше питання цілої цієї справи. Не належу до прихильників норманської теорії, і тому під словом «руський» розумію східно-слов'янський, а властиво – полянський, київський чи теперішньою термінологією – український; що тут під словом «руський» можна розуміти «слов'янський», підставу до того подає й сам основник норманської теорії, автор Київського Літопису – Нестор Літописець, котрий твердив, що: «словъньскъ языкъ и рускій одинъ». Назва «Русь» – це чи не первинна назва полянської землі, властиво Київщини; тут же на Київщині тече й річка Рось, обидві назви одного коріння зі словом «Русь». Звернімо увагу, що навіть автор Густинського Літопису, оповідуючи «чесо ради наш народъ наречеса», писав, що цю назву дехто виводить «от рьки, глаголемья Рось».

Продовжуючи, І.Огієнко стверджував, що стара сакраментальна Русь – це земля поміж Дніпром, Ірпенем та Россю. Теорія утворення Київської держави Рюриком у 862 р. – не є життєздатною, тому що державне життя веде свій початок тут задовго до 862 року. Варяги прийшли вже на Русь, і саме тут ця споконвічна автохтонна назва поширилася й на них: «Були ж варяги й на півночі, в землі Новгородській, а проте та земля за давніх часів Руссю ніколи не звалася, а це переконлива ознака, що назва Русь пристала до варягів на Київщині. Самої Русі в скандинавських сторонах так і досі не відшукано; північні саги, що так залюбки розповідають про тих своїх земляків, котрі ходили на Русь, зовсім мовчать про скандинавське походження руської династії»[27, с.106 – 107].

На думку І.Крип'якевича, «...ані грецьких міст, ані Боспорської держави не можна вважати представниками української державності, хоч вони й діяли в Україні». На його думку, історичне значення набула тільки Київська держава, а назва «Русь» є старою назвою Української держави[23, с.27 – 33].

Подібної думки дотримувався і В.Щербаківський, але вже за його визначенням, терміни «слов'яни» і «руси» слід розрізняти. Згодом означення «Русь» він назвав панівним у назві Київської держави: «... слово Русь набуло державного значення, бо з цього племені Русів і походили наші князі, які панували у Києві. Слово руський – стало означати підданий руського князя, і через це перенеслося поступово на всі племена, які стали підданими руських князів»[37, с.49].

Р.Лашенко поєднував терміни «поляни» і «русь»: «...між Дніпром, Ірпенем і Россю жили поляни, що звалися також руссю...». Територіальним центром проживання цього населення він називав землю Полянську, або Руську, з її старовинним осередком у Києві. Також науковець рішуче заперечував державотворчу функцію варягів в історії формування Давньої Русі: «Свідчення автора «Повісті временних літ», що назву «Русь» надали землі полян вже пізніше князі варязького роду, не має історичних підвалин». Вже задовго до того часу, до котрого літопис відносить так зване прибуття варягів (IX ст.), східні слов'яни мали свій більш-менш означений державний лад»[24, с.69].

Прихильник М.Грушевського – Микола Чубатий – також доводив, що Київська Русь у другій половині IX ст. вже була державою, яка обіймала землі на схід і захід від середнього Дніпра, неабиякий вплив мали географічні умови, а саме кліматично-рослинні зони та водно-комунікаційні артерії. Степ і Лісостеп, що простягався від р. Дінця до Карпат, протягом сотні років був центральним простором українського народу. Саме на цих придніпрових частинах у середині IX ст. була вже сформована Київська Русь [36, с.26]. Зона східно-європейського степу і лісостепу була придатна для розвитку землеробства і скотарства. «Це територія українського народу та його предків», – зазначав М.Чубатий[36, с.25].

Історик стверджував, що початком історичних часів українського народу була Київська Русь як державний організм, створений антськими слов'янами. Довкола Київської Русі розпочали об'єднуватися всі інші етнічно споріднені народи. Таким чином, до неї як одноетнічної держави долучалися місцевості з людністю цілком протилежного походження, економічного та духовного життя і нижчої цивілізації: «Найраніше з-поміж трьох східнослов'янських народів почав формуватися народ русинів-українців на просторі степової та лісостепової смути на північ від Чорного моря, по обох сторонах серед долішнього Дніпра»[35, с.86].

Історик намагався довести, що за доби Київської Русі перед нападом татар назва Русь мала етнічне розуміння території та народу сьогоденної України, а північні землі – це своєрідні колонії Русі. Тому М.Чубатий наголошував, що Русь була переважаючою частиною і творцем Київської держави – імперії. Від середини XI ст. юридичне поняття «Руська земля» поволі поширилося на всю державу, а поняття «земля» за доби «Руської Правди» було рівноцінне терміну «державна». Отож, історик зазначав, що в ту добу «Русь була етнічним поняттям нинішньої України, а Руська земля – поняттям політичним, держави, створеної Руссю, значить Київської імперії»[35, с.16].

Крім переліченого, у публікації «The Meaning of «Russia» and «Ukraine» («Значення назв «Росія» та «Україна») дослідник підкреслив, що в етнічній теорії давня Русь була Україною, але ніколи не була Росією[39, р.358]. М.Чубатий писав, що в дотатарський період термін «Русь» обіймав простір теперішньої України і на території Русі на той час не існувало етнічних російських земель[39, р.360].

Характеризуючи цю історичну буденність, історик дійшов висновку, що «Русь, Русин – це стара наша назва, під якою наш нарід був могутньою державною нацією, власником могутньої імперії»[36, с.11 – 12].

Аргументом цього твердження були близькі взаємовідносини з грецьким світом. Неабиякий вплив греків на українців, особливо авторитет грецьких колоній, розкиданих по українському берегу Чорного моря, історичний факт, – підкреслював історик у статті «Ukraine and the Western World» («Україна і Західний світ»)[40, р.151].

У свою чергу, Д.Дорошенко надрукував німецькою мовою статтю про історичну генезу та вагомість слів Русь, Росія та Україна. Дослідник увів у німецьку термінологію стару назву Русь та продемонстрував її роль і важливість передусім як назви полян, а згодом сьогоденної України. З його міркуваннями погоджувався М.Чубатий, відзначаючи у рецензії, що вона написана в неупередженому та науковому стилі й це надає їй «лиш більшої вартости та переконуючої сили»[38, с.311].

Розглядаючи середньовічний період української державності, М.Чубатий поділяє його на час існування Київської Русі і Київсько-Руської імперії. Перший період починається з VI ст. (анти в той час об'єдналися з плем'ям полян) і закінчується в X ст. за князювання Олега, Ігоря, Ольги і Святослава. Другий період – аж до 1169 р. (знищення Києва А.Боголюбським) з тим, що майже половина земель Київсько-Руської імперії залишалася об'єднаною з Галицько-Волинським князівством до 1349 р.[2]

Таким чином, М.Чубатий обґрунтував, що Київська Русь – це одне, а дещо інше Київсько-Руська держава. Отож, М.Чубатому поталанило реалізувати поглиблене наукове дослідження, створити власну концепцію етногенезу українського народу у контексті розвитку й двох інших східнослов'янських народів. Наукові твори досвідченого історика спиралися на різносторонню історичну та філологічну підготовку. У своїх працях М.Чубатий резонно включився у суперечку з радянськими науковцями, де переконливо доводив невмотивованість переконань радянської історіографії щодо Київської Русі як «колиски трьох братніх народів» з єдиною давньоруською народністю, мовою та культурою. Теорія М.Чубатого опиралася на джерела та досягнення української історіографії, зокрема, праці М.Грушевського.

Відомий український історик М.Дашкевич також мав свої конценції щодо генези Київської Русі та, зокрема, етноніма «Русь». У 1886 р. на засіданні Історичного товариства Нестора-літописця М.Дашкевич виголосив доповідь на тему «Приднепровье и Киев по некоторым памятникам древне-северной литературы», яку було надруковано в «Университетских известиях»[8]. У ній дослідник опротестував та заперечив теорію про заснування Києва готами. Але, поряд з цим, автор підкреслював важливість залучення іноземних джерел (зокрема скандинавських саг) при дослідженні вітчизняної історії. Історик писав: «Киев был одним из древнейших культурных пунктов восточной Европы ... издревле исторические судьбы предназначали его к великому историческому призванию»[8, с.240]. Характерним є те, що в праці «The Materials of Early Russian History» М.Дашкевич виявив ерудицію з

найсучаснішими закордонними виданнями, а це підтверджує, що Дашкевич підтримував фахове спілкування з західними науковцями.

На цю саму тему на початку ХХ ст. М.Дашкевич видав ще одну статтю «Еще догадка о происхождении имени Русь»[13]. Літописну інформацію про покликання варягів він назвав «преданием Киевским», котре не було народним[13, арк.8] і у цілому підвів під підозру норманське походження етноніму «Русь»[13, арк.1 – 19]. На думку дослідника, його слід відтворювати з назви племені росомани, але цей етнонім був не аборигенним, а мав кельтське коріння [13, арк.20 – 33]. Довкола цього питання і сьогодні не вщухає суперечка, в якій має місце також версія М.Дашкевича[12, с.53 – 54; 26, с.25 – 33].

М.Дашкевич разом з аналітичними публікував і джерелознавчі праці. Йдеться про його опис джерел, що стосуються історії Русі, відібраних з «Monumenta Poloniae historica»[5; 6]. У цій розвідці на розсуд широкого загалу репрезентувалась підбірка залучених до наукового пошуку цінних джерельних матеріалів, що торкаються питання в основному південноруської історії (короткі цитати, що містять аналітичні коментарі). У вступі автор також пояснює, які з джерел є, на його думку, найважливішими, пояснює їх достовірність та ставлення до вже знаних історичних фактів. Інакше кажучи, ця праця дослідника мала на меті, насамперед, ознайомити колег з новими архівними знахідками, що відносилися в основному до південноруської історії. Крім аналітичних описів публікацій нових джерел з історії Південної Русі, М.Дашкевич вмістив і огляди нових публікацій закордонних вчених з цієї теми[7].

У 1933 р. побачила світ німецькомовна праця Д.Дорошенка «Що таке історія Східної Європи?», в якій автор констатує: «Відокремлення північної Русі від Русі південної, української і розходження їхніх історичних шляхів повело за собою і певну зміну історико-географічних назв. Для Володимиро-Суздальської, північної Русі...назва «Русь» стає лиш...-спомином про колишню приналежність до держави Київської Русі...»[11].

Загалом, Д.Дорошенко належить до кола істориків-норманістів. За його словами, варяги виконали «ролю зав'язи, ролю цементу, яким скріплено в одне ціле окремі руські племена» й таким чином «звели їх в єдину політичну систему, в одну державу».[10, с.24]. За його висловом, саме вони нагородили нову державу назвою – «Русь». Появу варягів Д.Дорошенко називав ключовим моментом старої української історії, саме з ними пов'язував зміну суспільного устрою, коли «...племінні інтереси відступали на другий план, даючи місце інтересам політичним, державним». Але, незважаючи на це, історик не спростовував державницьких потуг слов'янських племен у доварязький період: «Розуміється, не можна заперечити, що деякі, може і всі східнослов'янські племена мали свою державну організацію із своїми місцевими династіями на чолі. Сліди цих місцевих династій задержались подекуди аж до ХІІ в. Але се була, видно, досить слабка організація, як ми бачили, вона не могла охоронити деякі племена від залежності до хазарів. І ось появляються серед цих племен варяги, скидають місцевих князів, силою підбивають окремі племена під владу своїх конунгів і сформовують одну велику державу, на чолі якої стоїть варязька династія Рурика»[10, с.36].

Натхненник Д.Дорошенка – В.Липинський також був послідовником норманської теорії походження Київської Русі, що він підтвердив у своїх «Листах до братів-хліборобів». Наведемо для прикладу одну із цитат: «...сама назва й основи Русі були покладені розселенням полукочових добичників войовників, так званих варягів, між різними племенами, що жили між Балтійським і Чорним морями. Центр того розселення врешті означився в Києві, де серед місцевого колоніального хаосу, на руїнах попередніх розложених державних організацій, почалась організація нової охлократичної держави, спертої на силі неосілих, не володіючих землею, а живучих тільки з дані і зі здобичі – князівських дружин. Під охлократичною варязькою владою відбулась уніфікація різних завойованих ними племен. Їм прищеплена була одна державна назва Русі...»[25].

Цю точку зору поділяв і інший вчений – М.Андрусяк: «Імена перших князів промовляють за варязьке походження династії», але вже з зауваженням, що «...варяги не підбили ні Києва, ні Великого Новгороду й не накинули слов'янам форм державного ладу». Поряд з цим, аналізуючи літопис, М.Андрусяк робив спроби обґрунтувати, що «Рюрика та його

братів запросили північні слов'яни. Аскольд і Дір стали князями київських полян на основі обосторонньої згоди»[1, с.80].

М.Кордуба підготував прискіпливу рецензію на нарис Д.Дорошенка. Зауваживши, що хоча твір історика – це формально перший підручник зі слов'янознавства, разом з тим, всупереч заголовку, автор не дослідив слов'янське середовище як цілісність, не розшукав подібних у політичному, економічному, духовному розвитку слов'янських народів, недостатньо аналізував матеріал[29].

М.Кордуба вважав, що Д.Дорошенко сам собі заперечував. З одного боку, підкреслив, що московська держава «...виникла спочатку в новгородській землі, де її основу поклали варязькі дружини зі своїми князями», значить, як норманіст пов'язав зав'язки Руської держави з Новгородом і там же обмежив назву Русь, а з другого – зауважив, що «...великоруська народність виступила активним чинником на арену історії одною з наймолодших серед інших слов'янських народностей»[29]. М.Кордуба підтвердив існування Русі вже наприкінці VIII ст., а не в IX ст., як стверджував Д.Дорошенко, а також, що в рецензованій праці не зауважено ситуацій, що породили відмінність між північними і південно-руськими племенами, не встановлено, що допомагало виникненню московського народу. У цілому, М.Кордуба зазначив, що історію українського народу отримали надто скупу, не сподобалось й те що автор давньокиївську державу назвав українською[29, с.188 – 190].

У свою чергу, Н.Полонська-Василенко вказала на різницю між населенням території майбутньої України та Великоросії (Московії): «...добре видно з літопису: слов'янські племена – поляни, сіверяни, древляни – це основне населення Київської держави. Фінські племена – меря, мурома, мешера – жили на півночі від Київської держави. Святослав Ігоревич підкорив в'ятичів та фінські племена між Окою та Волгою»[28, с.5]. Звідси доходимо висновку, що стародавня Київська Русь та північні від неї підкорені племена, – це не одне й те саме.

Як зазначав А.Черненко, «не Україна вийшла» з Київської Русі, а, навпаки, Київська Русь була першою й найдавнішою формою українського життя [34,с.57]. Нарешті, не можна нехтувати й тим аргументом, що автохтонне населення України проживало на сучасній території протягом століть і що саме воно перейняло назву «українці».

Зрозуміло, що з проблемою походження українського народу взаємопов'язане питання генези Київської Русі як етнічного, географічного й державно-політичного союзу. Для більш повного висвітлення цього питання у пригоді тут стане праця М. Кордуби «Найновіші теорії про початки Русі»[17]. У цій праці історик порушив такі фундаментальні питання як історія походження етноніма «Русь», роль норманського фактора у давньоруській історії, етнічна приналежність Русі, аналіз та критика концепцій М. Ростовцева, П. Смирнова, В. Мошина, А. Погодіна, Г. Бараца, В. Пархоменка, К. Фріцлера про найдавнішу історію східної слов'янщини.

М.Кордуба довів автохтонне походження терміна «Русь». У вченого назва Русь асоціювалася із землею полян: «...поляни заснували державу, яку назвали Русію, а їх город Київ над Дніпром став столицею тої держави»[16, с.15]. Відношення цієї назви до Київщини засвідчують також географічні назви рік Рось або Русь, Росава, літописна назва області над обома цими ріками – Поросся, село Русанів тощо[16, с.2].

Як бачимо, на думку вченого, назва Русь є збірною: «...якщо від прикметника чорний маємо збірну назву чернь, від зелений – зелень, то чому б, – продовжував М.Кордуба, – від слів руса, русе (коса, волосся), які так часто згадуються в українських народних піснях, не могла б з'явитися збірна назва Русь для означення військово-купецьких відділів, дружинників, в яких первісно могли переважати блондини?»[17, с.1096].

При дослідженні норманського питання М.Кордуба насамперед брав за основу лінгвістичні та історико-географічні джерела. Основним аргументом послідовників анти-норманської теорії він вважав географічні назви. Незаперечним фактом того, що назва Русь від найдавніших часів пов'язана з Київщиною, із землею полян, а не з областю новгородських словенів, а держава Київська Русь – автохтонного етногенезу, у М.Кордуби були терміни Рось, Росава, Поросся, прикметники руса, русе [18].

Сучасний історик Я.Калакура доводить, що «...консолідація племен, чимало з яких пов'язували себе з русами, росами, творили Києво-Полянську державу під назвою Русь, Русь-Україну. Те, що руси називали себе українцями, в пізніші часи підтверджує київський літопис (за Іпатієвським списком), в якому під датою 1187 р. оповідається про смерть Переяславського князя: «Плакашся по нім всі переяславці...О нім же Україна много постона». Отже, Україна як і Русь – давні назви Руської землі і держави. Дуже давня назва. І ця назва закріпилася за всією територією Південно-Західних земель – Київської, Переяславської, Чернігово-Сіверської, Подільської, Волинської, Галицької ще до татаро-монгольського нашествия, до виникнення Московської держави (XIV–XV ст.) і задовго до появи великоруської народності»[14, с.360].

В іншій монографії продовжує тему такими твердженнями: «Для обґрунтування легітимності зазіхань на «київську спадщину» Москва використовувала ідеї творів «Сказание о Князях Владимирских» і теорію «Москва – третій Рим», що набули статусу її офіційної ідеології. У цьому зв'язку варто звернутися до праці білоруського дослідника М. Єрмоловича «Слідами одного міфу», який довів, що «Сказания о Князях Владимирских» є міфічним постулатом для ідеологічного обґрунтування законності претензій Москви на «київську спадщину». Живучість цього міфу пояснюється тим, що він виявився зручним для виправдання офіційної політики Російської імперії. Визначний український історик О.Оглоблин у статті «Московська теорія III Риму в XVI – XVII ст.» звернув увагу на те, що теорія III Риму – російського, московського Риму – була не тільки дороговказом для її експансіоністських прагнень, вона стала офіційною доктриною Московської держави і московської церкви, глибоко ввійшла в плоть і кров російського народу стала його вірою у месіянське призначення Росії»[14, с.366].

В.Смолій та О.Гуржій доводять, що у літописах назва Україна протягом тривалого часу вживалася разом із терміном Русь. Найбільшого поширення ймення «Україна» знайшло в польських хроніках і зводах XVI ст., коли так величалися наші землі, що перебували у складі Речі Посполитої[15, с.161]. І лише у 1648 – 1654 рр. назва «Україна» утверджується на більшості земель, де проживали українці[31, с.9]. Позитивним моментом у їх розвідці є те, що вчені ухиляються від ґрунтовних формулювань стосовно цього терміна на відміну від інших дослідників української історичної науки.

На думку М.Котляра: «Давньоруська держава виникла й розвивалася як поліетнічна країна. Безумовно, її створили слов'яни, котрі завжди становили абсолютну більшість населення. Та в Київській Русі разом з ними співіснувало понад двадцять різних народів»[20, с.12].

Як констатує В.Ричка, «...формування відносно єдиної давньоруської держави, проте, було складним і довготривалим. Його ознаки відбивалися насамперед у прагненні Київського державотворчого осередку до підкорення своїй владі окремих східнослов'янських племінних союзів»[30, с.46].

Це міркування підтримує О.Толочко, котрий під терміном «Київська Русь» розуміє чіткий політичний лад, що підносив Київ над усіма іншими землями Русі. Саме управління Києвом надавало князеві право загальноруської влади. На його думку, цей державний організм базувався на концепції столицності та ідеї генеалогічного старшинства[33, с.15]. А.Коцур акцентує, що Київська Русь, «створивши сприятливі умови для зростання соціально-економічних та етно-культурних регіонів», розпалась на «окремі князівства-держави». Виникло кілька близьких «...за соціально-політичним, але й відмінних за етносоціальними параметрами держав»[22, с.69].

«Парадокс полягає в тому, що українська історія переважно усвідомлюється як етнічна історія, обмежена рамками лише етнокультурної специфіки, й не усвідомлюється як історія політична, тобто історія державотворення»[3, с.10].

Аналізуючи обставини досліджуваного питання, ми дійшли висновку, що, незважаючи на всі обставини, Давньоруська держава «...стала важливим чинником» і разом була наслідком піднесення та процвітання українського етносу. Не порівнюючи історію народу з історією держави, не можна пізнати близької залежності одного з одним і навіть більше того – неможливості етносу на певному етапі свого розвитку й надалі провадити його поза

інститутом національної державності. З іншої сторони, ступінь розвитку національної державності є чітким фактом рівня розвитку етносу і його національної свідомості. Саме через цю призму дослідження історії Давньоруської держави цікава для нас своїм тісним зв'язком з історією виникнення українського народу[32, с.19].

Література:

1. Андрусак М. Історія України. Княжа доба / М.Андрусак. – Прага, 1941. – Т. 1. – 176 с.
2. Горак С. Микола Чубатий – історик Української етногенези / С.Горак // У пошуках історичної правди: Збірник на пошану Миколи Чубатого, 1889–1975 / ред. Григор Лужницький і Ярослав Падох. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1987. – С. 65 – 81.
3. Грабовський С. Нариси з історії українського державотворення / С.Грабовський, С.Ставроян, Л.Шкляр. – К.: Генеза, 1995. – 608 с.
4. Грушевський М. Історія України-Руси / М.Грушевський. – К.: Наукова думка, 1994. – Т. 1. – 736 с.
5. Дашкевич Н. Данные для Русской истории по V тому Monumenta Poloniae historica / Н.Дашкевич // Университетские известия. – Киев, 1888. – № 12. Критика и библиография. – С. 273 – 292.
6. Дашкевич Н. Данные для древне-русской истории в Monumenta Poloniae historica, t. IV / Н.Дашкевич // Университетские известия. – Киев, 1885. – № 5. – Критика и библиография. – С. 189 – 206.
7. Дашкевич Н. Новости иностранной литературы по русской истории и истории русской словесности / Н.Дашкевич // Университетские известия. – Киев, 1882. – № 4. – С. 131 – 157.
8. Дашкевич Н. Приднепровье и Киев по некоторым памятникам древне-северной литературы // Университетские известия / Н.Дашкевич. – Киев, 1886. – № 11. – С. 220 – 242.
9. Домбровский О. До питання схеми ранньої історії України / О.Домбровский // Українська історична наука на порозі XXI століття. Чернівці, 2001. – Т. 1. – С. 55 – 58.
10. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д.Дорошенко. – Варшава, 1932. – Т. 1. – 228 с.
11. Дорошенко Д. Що таке історія Східної Європи / Д.Дорошенко // Український історик. – 1982 – 1983. – № 3 – 4. – С. 106 – 118.
12. История СССР с древнейших времен до конца XVIII в. – М.: Высшая школа, 1983. – 415 с.
13. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України, ф. 65, спр. 103.
14. Калакура Я. Витоки української державності. Антська держава / Я.Калакура // Українська земля і люди. Український етнос у світовому часопросторі. – К., 2011. – Т.1. – С.360.
15. Каныгин Ю. Пояс мира (Украина – Казахстан: фундамент Евразийского единства) / Ю.Каныгин. – Киев, 2001. – 240 с.
16. Кордуба М. Ілюстрована історія Буковини / М.Кордуба. – Чернівці, 1906. – 89 с.
17. Кордуба М. Найновіші теорії про початки Русі / М.Кордуба // Літературно-науковий вістник. – Тернопіль, 1929. – Кн.11. – Т. 100. – С. 1082 – 1096.
18. Кордуба М. М.Максимович і перші досліди над українськими географічними назвами / М.Кордуба // Записки НТШ. – Т. 149. – Львів, 1928. – С. 1 – 8.
19. Косик В. Міжнародні взаємини України-Руси від IX до XIV ст. / В.Косик // Науковий конгрес у 1000-ліття хрещення Русі-України. – Мюнхен, 1988–1989. – С. 29.
20. Котляр М. Виникнення й розвиток Давньоруської держави // Україна: утвердження незалежної держави (1991 – 2001) / М.Котляр. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 2001.
21. Котляр М. Деякі дискусійні проблеми історії Київської Русі / М.Котляр // УІЖ. – 1988. – №5. – С. 38.
22. Коцур А. Українська державність: історія та сучасність / А.Коцур. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 352 с.
23. Крип'якевич І. Історія України / І.Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.
24. Лащенко Р. Лекції по історії українського права (Княжа доба) / Р.Лащенко. – Прага, 1923. – Ч. 1. – 150 с.
25. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В.Липинський // Хліборобська Україна. – Відень, 1920 – 1925.
26. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Є.Маланюк. – Нью-Йорк, 1954. – Репринт. вид. – К.: АТ «Обереги», 1992. – 80 с.
27. Огієнко І. Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність / І.Огієнко // Огієнко І. Історія церковно-слов'янської мови. – Варшава, 1927. – Т.1. – С.106 – 107.
28. Полонська-Василенко Н. Дві концепції історії України і Росії / Н.Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1964. – 52 с.
29. Рецензія на працю Д.Дорошенка «Слав'янський світ в його минулому й сучасному». – Т. 1 – 3. – Берлін, 1922 // Літературно-науковий вістник. – Кн. 6. – Т.80. – 1923. – С. 185 – 191.
30. Ричка В. За літописним рядком: Історичні оповіді про Київську Русь / В.Ричка. – К.: Рад. шк., 1991. – 206 с.
31. Смолій В. Як і коли почала формуватися українська нація / В.Смолій, О.Гуржій. – К., 1991. – 112 с.

32. Солдатенко В. Передумови і зародження української національної ідеї / В.Солдатенко, Ю.Сиволюб // УІЖ. – 1994. – №2 – 3. – С.14 – 30.
33. Толочко О. Коли перестала існувати КР? Істориографічна доля одного терміну і поняття / О.Толочко // Київська старовина. – 1992. – №6. – С.15.
34. Черненко А. Українська національна ідея / А.Черненко. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1994. – 138 с.
35. Чубатий М. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй / Микола Чубатий // Записки НТШ. – Т. 178. – Нью-Йорк; Париж: Організація оборони 4-х свобод України, 1964. – 159 с.
36. Чубатий М. Українська історична наука (її розвиток та досягнення) / Микола Чубатий. – Філадельфія: Америка, 1971. – 53 с.
37. Щербаківський В. Формация української нації. Нарис праісторії України / В.Щербаківський. – Прага, 1941. – 147 с.
38. Chubatyi M. Doroshenko: Die Namen «Rus» «Russland» und «Ukraine» in ihrer historischen und gegenwartigen Bedeutung». Abhandlungen des Ukrainisch-Wissenschaftlichen Institutes, Berlin III Band. 1931, ст. 1 – 23 / М.Chubatyi // Дзвони. – 1932. – Ч. 4. – С. 311 – 312.
39. Chubatyi M. The Meaning of «Russia» and «Ukraine» / М.Chubatyi // The Ukrainian Quarterly. – 1945. – Vol. 1. No. 4. – P. 351–364.
40. Chubatyi M. Ukraine and the Western World / М.Chubatyi // The Ukrainian Quarterly. – 1947. – Vol. 3. – No. 2. – P. 145 – 158.

Лебедева Ю.А., канд. истор. наук, ст. научный сотрудник отдела геополитики и глобалистики Национального научно-исследовательского института украиноведения и всемирной истории

Термин «Русь» и его толкование учеными государственной школы украинской историографии. В статье рассмотрены вопросы происхождения термина «Русь» и его трактовка учеными государственного направления украинской исторической науки. Основное внимание уделено анализу трудов М.Грушевского и его последователей, написанные с точки зрения освещения в них взаимодействия этногенеза украинского народа. Автор доказывает, что труды выдающихся ученых имеют не только подавляющую историческую ценность, но и сохраняют свое научное значение как одни из результативных подходов к изучению проблемы зарождения и развития украинской традиции государства.

Ключевые слова: Михаил Грушевский, Киевская Русь, история Украины, историография, государство, государственность, традиции.

Lebedeva J.A., Candidate of Historical Sciences, senior staff scientist of Geopolitics and Globalistics Department of National Research Institute of Ukrainian Studies and World History

Term «Rus» and its interpretation by the scientists of Derzhavnytska (state) school of Ukrainian historiography. The issues of the origin of the term «Rus» and its interpretation by the scientists of the state destination school of Ukrainian historical science are represented in the article. The main attention is paid to the analysis of works created by M.Hrushevskiy and his followers. This heritage was written from the viewpoint of shedding light on interacting of the ethnogeny of Ukrainian nation. The author proves that works of the outstanding scientists have not only doubtless historical value but preserve their scientific significance as well as one of the resulted approaches to the study of the problem of origin and development of Ukrainian tradition of state formation.

Key words: Mykhailo Hrushevsky, Kievan Rus, history of Ukraine, historiography, state, statehood, traditions.